

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

BƏDİİ ƏSƏRİN TƏRCÜMƏSİNDƏ KULTUROLOJİ ASPEKTLƏR (M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcümələri əsasında)

İxtisas: 5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (rus ədəbiyyatı)
5717.01 – Türk xalqları ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Altın Dauletkanovna Tukumbayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Rafiq Manaf oğlu Novruzov

Rəsmi opponentlər:

akademik
Möhsün Zellabdin oğlu Nağısoylu

filologiya elmləri doktoru, professor
Lyudmila Hacıbaba qızı Səmədova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Ramiz Hüseyn oğlu Bağirov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının bazasında BFD 2.13 Birdəfəlik dissertasiya şurası

Birdəfəlik dissertasiya şurasının sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Birdəfəlik dissertasiya şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Suad Arif qızı Əfəndiyeva

Birdəfəlik elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Bella Sirac qızı Musayeva

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Mədəniyyət anlayışı əsrlərin qovşağında yeni məna kəsb etmişdir. Əgər əvvəllər mədəni dəyərlər, incəsənət əsərləri, ədəbiyyat və s. anlayışı üstünlük təşkil edirdisə, sonralar müasir dünyada mədəniyyət anlayışının əhəmiyyəti artmağa başladı. Mədəniyyət anlayışında xalqların milli adət-ənənələrinin, həyat tərzinin, davranış xüsusiyyətlərinin, təfəkkürün və ətraf aləmin qavranılmasının təsvirinə və şərhinə mühüm yer verilir.

Bununla əlaqədar olaraq dilçiliyin prioritetləri də dəyişmişdir: onun inkişafının indiki mərhələsində dillərin milli-mədəni xüsusiyyətlərinə, dünyanın təsvirinin mədəni icma arasında formalaşan milli özünəməxsusluqla bağlı olan məsələlərə daha çox diqqət yetirilir. Mütəxəssislər tərcümənin xüsusi əhəmiyyətini dərk edərək, onun mədəniyyətlərarası ünsiyyətin ən mühüm vasitəsi kimi rolunu vurğulayırlar.

M.V.Trostnikovun qeyd etdiyi kimi, *“mədəniyyətşünaslıq öz təbiətinə görə ümumiləşdirici bir fənn kimi təhlil edilən hadisələrə kompleks yanaşma ehtiyacını, mədəni cəmiyyətin üzvü tərəfindən empirik şəkildə müşahidə edilən, tədqiqat obyektini daha konkret problemlər olan ənənəvi humanitar elmlər çərçivəsində təcrid olunmuş və təhlil edilmiş ilkin məlumatların yüksək səviyyədə toplanmasını nəzərdə tutur”*.¹ Alimin dediklərindən belə çıxır ki, *mədəniyyətşünaslıq* mürəkkəb anlayışdır və bir çox xüsusi problem və aspektləri özündə cəmləşdirir. Fikrimizi L.G.Babenko və Y.V.Kazarinin əsərindən bir sitatla təsdiqləmək yerinə düşərdi:

“Mətni mədəniyyət kontekstində nəzərdən keçirməyin başqa bir arqumenti insanın ümumən dünyada və xüsusən də mədəniyyət aləmində müstəsna rolu ilə bağlıdır: insan mətnin yaradıcısı və eyni zamanda onun obyektini, subyektidir; insan, eyni zamanda adresat və

¹Тростников, М.В. Поэтология / М.В. Тростников. – Москва: Грааль, – 1997. – с. 5.

*adresantdır. Antroposentriklik mədəniyyət əsərlərinin vacib xüsusiyyətidir”.*²

Bu tədqiqat rus, qazax, Azərbaycan, ingilis və bəzi digər mədəni icmaların nümayəndələri arasında dünyanın dil mənzərəsindəki ən xarakterik fərqləri və vasitəli ikidilli ünsiyyət prosesində “uğursuzluqlara” səbəb ola biləcək tərcümə vasitəsi ilə mədəni maneələrin neytrallaşdırılması yollarını təsvir etməyə yönəlmişdir. Bu baxımdan bədii mətnin məzmununun verilməsi problemləri araşdırılır, onun “mədəni” komponentlərinə diqqət yetirilir. Mütəxəssislərin söylədikləri fikirlərlə razılaşaraq qeyd edirik ki, tərcümədə əsas çətinliklərdən biri milli-mədəni fərqlərdir.

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, hər bir xalqın dilində həm milli mədəniyyətini, mentalitetini, həm də milli psixologiyasını əhatə edən ekvivalent olmayan leksika mövcuddur. Bu baxımdan mədəni xüsusiyyətlərin aspektini müəyyən etmək üçün orijinal əsərdə ekvivalent olmayan leksikanı tapmaq və Azərbaycan, qazax və ingilis mətnləri ilə müqayisəli təhlil aparmaq zəruridir. Bədii əsərlərdə xalqın tarixi, mədəniyyəti, səciyyəvi xüsusiyyəti, ruhu ekvivalent olmayan leksika vasitəsilə çatdırılır. Başqa dildə bədii əsəri nəzərdən keçirərkən müqayisəli təhlil yolu ilə milli-mədəni xüsusiyyətlərin, tərcümələrin fərqli və oxşar cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsinə, bu leksikanın verilməsinin yol və vasitələrinin tapılmasına ehtiyac yaranır.

Yalan ekvivalentlər, yaxın əlaqəli dillər arasında tərcümə zamanı əsas problemlərdən biridir. Bu sözlər, səs baxımından oxşar olsa da, müxtəlif dillərdə və ya dialektlərdə fərqli mənalarda istifadə edilir. Onların fonetik oxşarlığına baxmayaraq, mənaları tam və ya qismən fərqli ola bilər.

Tədqiqat həm də tərcümə fəaliyyətinin ən mürəkkəb və kifayət qədər öyrənilməmiş aspekti sayılan milli mədəniyyət komponentlərinin verilməsinin tərcümə problematikasi ilə də aktuallaşır.

² Бабенко, Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста // Л.Г.Бабенко, Ю.В.Казарин. Теория и практика: Учебник, Практикум – 4-ое издание испр. – Москва: Флинта: Наука, – 2006. – с.32.

M.A.Bulqakovun “Master və Marqarita” bədii əsərində çoxlu ekvivalent olmayan leksika vardır. Simvollar, şifrlənmiş ideyalar, metaforalar və mistik məcazları nəzərə almasaq, roman çoxlu sayda realilər, frazeoloji vahidlər, atalar sözləri və zərb-məsəllərlə doludur. L.S.Barxudarovun, V.N.Komissarovun, A.V.Fyodorovun, S.V.Vlaxovun və S.Florinin, L.K.Latışevin, V.V.Vinoqradovun, V.A.Maslovun, A.O.İvanovun, V.V.Vorobyovun, A.V.Kuninin yaradıcılığında bədii tərcümə ilə yanaşı, ekvivalent olmayan leksikanın problemləri də öz əksini tapmışdır. Təbii ki, elmi aparata hər iki xalqın – qazax alimlərindən M.T.Sabitov, M.K.Karatayev, M.B.Balakayev, E.Janpeisov, A.Axmetov, Azərbaycan alimlərindən isə S.Q.Əsədullayev, Ş.Qurbanov, V.Hacıyev, İ.Rəhimov, M.Z.Nağısoylu, Q.Bayramov, S.Mustafa, Ş.Xəlili, S.Xəlilova, R.M.Novruzov, İ.H.Həmidov, A.A.Rəsulov, N.T.Məmmədov, Z.A.Qarabağlı, İ.M.Ağakərimovun əsərləri daxildir. Əksər tədqiqatlarda ekvivalent olmayan leksikanın verilməsi və onların tərcüməsinin mümkünlüyü məsələsi araşdırılır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı məşhur rus yazıçısı Mixail Bulqakovun “Master və Marqarita” romanı və onun Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcümələrinin mətnləridir. Tədqiqatın predmeti M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanındakı ekvivalent olmayan leksikanın müəyyən edilməsi və onların Azərbaycan, qazax və ingilis dillərində verilmə xüsusiyyətlərinin aşkara çıxarmasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanındakı ekvivalent olmayan leksikanın araşdırılmasıdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün müəllif qarşısına aşağıdakı **vəzifələri** qoyur:

- ekvivalent olmayan leksikanın tərcüməsi üçün tərcümə prinsiplərini müəyyən etmək;
- ekvivalent olmayan leksikanın verilməsi üsullarını aşkara çıxarmaq;
- realilərin, frazeoloji vahidlərin, atalar sözlərinin, zərb-məsəllərin, aforizmlərin verilmə yollarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqat metodları. Əsas tədqiqat metodları müqayisəli-qarşılaşdırma, təsviri və transformasiyalı təhlil metodlarıdır. Dissertasiya bədii ədəbiyyat əsərindəki ekvivalent olmayan leksikanın tərcümələrinə həsr olunduğu üçün filoloji təhlildən də istifadə olunur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanında Azərbaycan, qazax və ingilis dillərində ekvivalent olmayan lüğəti müəyyənləşdirmək. Məlumdur ki, ekvivalent olmayan leksika fon bilikləri anlayışına daxildir, yəni milli-mədəni koloritin elementidir. Onun ötürülməsi üçün bir neçə üsul istifadə olunur ki, mütəxəssislər bunları müxtəlif şəkildə təsnif edirlər. Bunlar arasında transkripsiya, transliterasiya, kalke, təsvirli tərcümə, analoqun tapılması, transformasiya tərcüməsi kimi üsullar fərqləndirilir. Bəzi hallarda onlara mənimsəmə, kontekstual tərcümə və empatizasiya da əlavə edilir.

2. Realilərin verilməsi yollarını müəyyənləşdirmək. Realilərin tərcüməsi prosesində azərbaycanlı tərcüməçi S.Budaqlı əsasən kalke, transliterasiya və hipo-hiperonimlik tərcüməsindən istifadə edib. Qazaxıstanlı tərcüməçi S.Aktaev daha çox kalke, transliterasiya və analoq tətbiq edir. İngilis tərcüməçisi H.Eplin isə daha çox kalke, təsvirli tərcümə və transliterasiyanı üstün tutur. Müqayisəli analiz göstərir ki, realyaların tərcüməsində ən çox kalke, transliterasiya və təsvirli tərcümə istifadə olunub. Orta dərəcədə isə tərcümədə transkripsiya və hipo-hiperonimlik tərcüməsi tətbiq olunub. Ən az miqdarda isə analoq, ümumiləşdirmə, yarımkalke, buraxılma, tam ekvivalent tərcümə və kombinə edilmiş tərcümə istifadə edilib.

3. Frazeoloji vahidlərin verilməsi yollarını müəyyənləşdirmək. Frazeologizmlərin və frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı bütün üç tərcüməçi (azərbaycanlı, qazax və ingilis) tam ekvivalent tərcümələr verə biliblər, həmçinin kalke, analoq və qismən tərcümə tətbiq olunub. Orta dərəcədə frazeologizmlərin və frazeoloji vahidlərin tərcüməsində leksik, kontekstual və təsvirli tərcümələr istifadə olunub. Ən az miqdarda isə buraxılma, antonimik tərcümə, bütöv transformasiya, hərfi tərcümə və əlavələr tətbiq edilib.

4. Atalar sözləri və zərbi-məsəllərin verilməsi yollarını araşdırmaq. Atalar sözləri və deyimlərin tərcüməsi prosesində azərbaycanlı mütərcim S.Budaqlı əsasən atalar sözlərinin qismən tərcüməsi və təsvirli tərcüməsindən istifadə edib. Qazax tərcüməçi S.Aktaev ən çox kalke tətbiq edib. İngilis tərcüməçisi H.Eplin isə tam ekvivalent tərcüməyə üstünlük verib. Orta dərəcədə atalar sözləri və deyimlərin tərcüməsində qismən tərcümə və kalke istifadə olunub. Ən az miqdarda isə analoq və psevdoatalar sözü tərcüməsi tətbiq edilib.

5. Sitatların verilməsi yollarını müəyyən etmək. Rus dilindən Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə sitatların tərcüməsi zamanı, birinci növbədə, tam ekvivalent tərcümə və kalke üsulu tətbiq olunub. Həmçinin, buraxılma, əlavələr, qismən, təsvirli, kontekstual və antonimik tərcümələr kimi üsullar da istifadə edilib. Sitatların ötürülmə yollarını ayırd etmək. Rus dilindən Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə sitatların tərcüməsi zamanı daha çox tam ekvivalent tərcümə və kalke üsulu tətbiq olunub.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının tərcümələri nümunəsində ekvivalent olmayan leksikanın Azərbaycan, qazax, ingilis dillərində verilməsi yolları sistemləşdirilir və təhlil olunur.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, ilk növbədə, bədii tərcümədə və müxtəlif ədəbiyyatların qarşılıqlı əlaqəsi prosesində ekvivalent olmayan leksikanın funksional əhəmiyyəti haqqında konseptual nəzəri nəticələrdən ibarətdir.

Təklif olunan tədqiqat bədii ədəbiyyatda ekvivalent olmayan leksikanın problemlərini öyrənən tərcüməçilər üçün, şübhəsiz ki, maraq doğurur. Dissertasiya materiallarından bədii tərcümədə ekvivalent olmayan leksikanın nəzəriyyəsi, tarixi və təcrübəsi üzrə dərsləklərin yaradılmasında, müvafiq ixtisaslar üzrə mühazirə kurslarında, praktik məşğələlərdə və xüsusi seminarlarda, Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinin ekvivalent olmayan leksikanın müqayisəli öyrənilməsində istifadə oluna bilər.

Aprobasiya və tətbiqi. Tədqiqatın əsas nəticələri mütəmadi olaraq Bakı Slavyan Universitetinin Tərcümə nəzəriyyəsi və

təcrübəsi kafedrasının iclaslarında, BSU-nun nəzəri seminarlarında, universitetdə, universitetlərarası respublika və beynəlxalq konfranslarda məruzə edilmişdir. Tədqiqatın nəticələri 12 adda nəşrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Bakı Slavyan Universitetinin Tərcümə nəzəriyyəsi və təcrübəsi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 6 səhifə, 9379 işarə, I fəsil – 36 səhifə, 60479 işarə, II fəsil – 33 səhifə, 52129 işarə, III fəsil – 91 səhifə, 143605 işarə, nəticə – 3 səhifə, 4868 işarə. Dissertasiyanın ümumi həcmi 188 səhifə, 270460 işarədir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə tədqiqat mövzusunun aktuallığı əsaslandırılır, onun obyektı və predmeti, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, metodları, mənbələri, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti müəyyən edilir; müdafiəyə təqdim olunan müddəalar şərh olunur.

Birinci fəsil – **“Tərcümənin kulturoloji aspektlərinin nəzəri əsasları”** üç paragrafdan ibarətdir. Birinci fəslin **“Ekvivalent olmayan leksikanın konseptual bazaları”** adlı birinci paragrafı ekvivalent olmayan leksikanın növlərinin təsnifatına həsr edilmişdir. Qeyd edək ki, M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının dili mürəkkəb quruluşu ilə seçilir ki, bu da müəyyən dərəcədə ekvivalent olmayan leksikanın mövcudluğuna kömək edir. Bütün bunlar təkcə dil daşıyıcıları üçün deyil, həm də onların əcnəbi dildə verilməsində də çətinlik yaradır. Realilərin, frazeoloji vahidlərin, atalar sözləri, zərbi-məsəllər və sitatların verilməsi məqsədi ilə Azərbaycan, qazax və ingilis dillərindəki tərcümələrə nəzər salınması tərcüməçilər tərəfindən üsul seçimi problemini aydın şəkildə əks etdirir.

Ekvivalent olmayan leksika realı anlayışı ilə məhdudlaşmır və onunla sinonim deyildir. Bunun səbəblərindən biri də realının hədəf

dildə uyğunluq, ekvivalent qavrayış effekti yarada bilməsidir. Ekvivalent olmayan leksika anlayışı həm orijinal dilə, həm də hədəf dilə aiddir. Yəni orijinalda onun ekvivalenti var, tərcümə variantında isə ekvivalenti yoxdur.

Ekvivalent olmayan leksika söz və ya ifadə, reali kimi, əcnəbi dildə istifadə oluna və onun tam hissəsinə çevrilə bilər. Bu zaman həmin söz və ya ifadə hər iki dil müstəvisində ekvivalent olmayan leksikanın funksiyasını yerinə yetirmir. “Ekvivalent olmayan” anlayışa realilərlə yanaşı, bir çox söz və ifadə qrupları, o cümlədən, frazeoloji vahidlər, atalar sözləri, zərbi-məsəllər, təsadüfi ekvivalentlər daxildir. Müxtəlif variantları ümumiləşdirərək, ekvivalent olmayan leksikanı aşağıdakı kimi müəyyənləşdirə bilərik: *“Söz və ya ifadə ilə işarələnən anlayışın dil daşıyıcılarının təcrübəsində olmaması səbəbindən hədəf dilin analoji vahidi tərəfindən tərcüməsi mümkün olmayan leksika; dildə bu anlayışı ifadə etmək üsullarının olmaması və ya dil daşıyıcılarının dünya mənzərəsi arasındakı fərqlər”*.

Ekvivalent olmayan leksikanın bir neçə təsnifatı vardır. Tədqiqatımızda ekvivalent olmayan leksikanın bütün təbəqələrinin əhatə dairəsinin bütövlüyünü nəzərə alaraq A.O.İvanov, V.N.Komissarov, V.S.Vinoqradov və A.V.Fyodorovun təklif etdiyi təsnifatlara üstünlük veririk.

Birinci fəslin ikinci paragrafı **“Kulturoloji komponentlərin mövzuları”** adlanır. Hər bir dil cəmiyyəti reallığı özünəməxsus şəkildə fərqləndirdiyindən, qrammatika, leksik tərkib və semantika baxımından bir-birinə bənzəməyən çoxlu müxtəlif dillər olduğundan, dünyanın mənzərələrinin də fərqli olması təbiidir. İlk növbədə, bu mənzərələrin orijinallığı milli dilin leksik sistemində (lüğətində) özünü göstərir.

Bu baxımdan, müəyyən etnik qrupun mədəni ənənələrini əks etdirən mədəni komponentlər – adət-ənənələr, mərasimlər, ənənəvi məişət, gündəlik davranış, dünyanın milli mənzərələri, bədii mədəniyyət müəyyən edilir.

Ekvivalent olmayan leksikanın mədəni komponenti (denotasiya kimi də tanınır) etnik qrupun mədəni və tarixi həyatının xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Məsələn, narzan, budoçka, kvas və s. kimi

rus sözlərinin ingilis dilində “bərabər kulturoloji” ekvivalenti ümumiyyətlə yoxdur. “Narzan” sözünün Azərbaycan və qazax dillərinə tərcüməsi ilə bağlı vəziyyət bir qədər fərqlidir. Təbii içməli mineral su mənasını verən bu söz Sovet İttifaqının vahid məkanında yaşadıkları zaman bu dildə danışanlara tanış və başa düşülən olduğuna görə Azərbaycan və qazax tərcüməçiləri bu sözün adını dəyişməmiş və mənasını izah etməmişlər. İngilis dilinə tərcümə edilərkən “narzan” sözü saxlanılır, lakin ingilis oxucusu tərəfindən düzgün başa düşülməsi üçün onun izahı verilir.

Birinci fəslin üçüncü paragrafı — **“Ekvivalent olmayan leksikanın tərcüməsinin üsul və yolları”** — ekvivalent olmayan leksikanın tərcüməsi üçün müvafiq üsul və yolların nəzərdən keçirilməsinə həsr edilmişdir. Təbii ki, tərcüməçi orijinalın mənasını və üslubunu mümkün qədər dəqiq çatdırmağa çalışmalıdır. Belə ki, məsələn, A.V.Fyodorov “Ümumi tərcümə nəzəriyyəsinin əsasları” əsərində qeyd edir ki, *“yüksək inkişaf etmiş hər bir dil başqa bir dil vasitəsi ilə forma ilə vəhdətdə ifadə olunan məzmunu vermək üçün kifayət qədər güclü vasitədir”*³. Ekvivalent olmayan leksikanı başqa mədəniyyətin dilinə çevirməyin bir neçə yolu var. Mətnləri təhlil edərkən müəllif onların hər birini araşdırır, onlardan ən təsirliisini müəyyənləşdirir, M.A.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının üç tərcüməsini nümunə göstərir.

Dissertasiyanın ikinci fəslə **“M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcümələri əsasında ekvivalent olmayan leksikanın verilməsi xüsusiyyətləri”** adlanır. Bu fəslin əsas məqsədi M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanını Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcümə edərkən ekvivalent olmayan leksikanın yenidən əmələgəlmə xüsusiyyətlərini öyrənmək və təhlil etməkdir.

Burada S.Budaqlının (Azərbaycan, 2006), S.Aktayevin (Qazaxıstan, 2008) və H.Eplinin (Birləşmiş Krallıq, 2012) tərcümələrinin mətnlərini nəzərdən keçiririk.

Məlumdur ki, M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanı çoxtəbəqəli alt mətnləri ilə seçilən və şərhə çətin verilən əsərlər

³ Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода / А.В.Фёдоров. – Москва: Высшая школа, – 1983. – с. 176.

kateqoriyasına aiddir. Şübhə yoxdur ki, bu fakt başqa dillərə tərcümə edildikdə mətnin qavranılmasının bütün səviyyələrinə (başqa dildə oxumaq, şərh etmək, çevirmək) şamil edilir.

Bu əsərin və onun Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə üç tərcüməsinin seçilməsi təsadüfi deyil. “Master və Marqarita” romanında realilər, frazeoloji vahidlər, atalar sözləri, zərbi-məsəllər və sitatlar şəklində çoxlu kulturoloji vahidlər vardır ki, bunlar da ikidilli tərcümə transformasiyasını təhlil etməyə imkan verir: rus-Azərbaycan, rus-qazax və rus-ingilis.

Müəllif müqayisəli təhlildən istifadə edərək ekvivalent olmayan leksikanın tərcüməsinin çətinliklərini müəyyən etməyə çalışır. Eyni zamanda, tədqiqatda tərcümə dilində ekvivalent olmayan leksikanın implisit və eksplisit komponentlərinin verilməsinin bütövlüyü məsələsi araşdırılır.

*Birinci fəsilədən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*⁴

İkinci fəslin **“Bədii ədəbiyyatın tərcüməsinin parametrləri”** adlı birinci paragrafında vurğulanır ki, bədii tərcümə, mətnin şəxsi qavrayışdan asılı olaraq yenidən yaradılmasını nəzərdə tutmur, orijinalın məzmununu, funksiyalarını, üslub və bədii dəyərlərini qoruyub saxlamağa çalışır.

Bədii tərcümədə orijinala ekvivalentliyin xüsusi qanunları mövcuddur. Bədii mətnin tərcüməsi üçün əsas tələb orijinal mətnə maksimum yaxınlıqdır ki, bu da oxucuya hədəf dilini adekvat qavramağa imkan verir.

⁴ Тукумбаева, А.Д. Стилистические особенности перевода художественного текста (на примере романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита») // Doctorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II c., – Bakı: ADPU, – 2019. – s. 266-268.; Translation of non-equivalent lexis are based on translations of Bulgakov’s novel “The Master and Margarita” into Azerbaijani, Kazakh and English languages // 3rd international conference on innovative studies of contemporary sciences, IKSAD, Atlas International Journal, Ejons International Journal, – Tokyo, – 2021. – s. 57-60.; Применение лексических трансформаций на примере переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Bakı, Dil və ədəbiyyat, – 2021. №3(117), – s. 17-18.

Nəticə etibarı ilə, bədii mətnin tərcüməsi əsasən interpretasiya xarakteri daşıyır ki, bu isə praktiki olaraq bir mətnin qeyri-məhdud sayda şərhinə malik ola bilər. Interpretasiya xüsusiyyəti həm lüğət sahəsi ilə, həm də bu və ya digər milli dil tərəfindən müəyyən edilmiş qrammatik strukturlar və sintaktik nümunələrlə əlaqəli bəzi semantik parametrlərdə fərqlənir.

Bir sözü hərfi tərcümə etmək, formaların surətini köçürmək və ya orijinal mətndəki sözlərin tərcümə olunan dildə işlədilməsi istə-istəməz mətnin məzmununu anlamaqda çətinlik yaradır, bu da dilin normalarının pozulmasına, orijinalın üslubunun və mənasının təhrif olunmasına gətirib çıxarır.

Məşhur tərcüməçi alimlər və dilçilər V.N.Komissarovun⁵, A.V.Fyodorovun⁶, G.Qaçeçilidzenin⁷ qənaətlərinə əsaslanaraq, bədii tərcümə üçün əsas tələbləri qeyd edə bilərik: dəqiqlik, yığcamlıq, aydınlıq və ədəbilik.

İkinci fəslin ikinci paragrafi **“M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanındakı realilərin adlarının Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcüməsi”** adlanır. Bu bölmədə qeyd edilir ki, realilərin tərcüməsi tərcüməşünaslıqda mühüm aspektdir və əhəmiyyətli olaraq qalır, başqa dilə tərcümə zamanı çoxlu çətinliklər yaradan milli səciyyəvi elementləri ehtiva edir. Məlumdur ki, realilər hər bir xalqın zənginliyini özündə əks etdirən milli-mədəni tarixin qoruyucuları və daşıyıcılarıdır.

Məhz bədii əsərlərdə tam, adekvat tərcümənin yenidən əmələgəlmə xüsusiyyətinə maneə olan, milli çalarlı vahidlərin tərcümə oluna bilməməsini nəzərdə tutan çoxlu sayda ekvivalent olmayan leksika var.

Realilərin tərcüməsi problemləri ilə bağlı həm yerli, həm də əcnəbi görkəmli dilçi alimlər araşdırmalar aparmışlar. Bu sahədə E.M.Vereşşaqin, V.Q.Kostomarov, V.S.Vinoqradov, G.D.Tomaxin,

⁵ Комиссаров, В.Н. Теория перевода: Лингвистические аспекты / В.Н.Комиссаров. – Москва: Высшая школа, – 1990

⁶Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода / А.В.Фёдоров. – Москва: Высшая школа, – 1983. – с. 176

⁷Гачечиладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г.Гачечиладзе. – Москва: Наука, – 1982

N.A.Fenenko, S.Vlaxov, S.Florin və b. əsərləri elmə böyük töhfə olmuşdur.

Müəllif öz tədqiqatında yalnız qrupa daxil olan, geyim, yemək, içki adlarını, habelə V.S.Vinoqradovun⁸ təklif etdiyi maddi realiləri əks etdirən gündəlik realiləri nəzərdən keçirir. Əvvəlcə M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının mətnində göstərilən realilər müəyyən edilir, sonra Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcümələrin müqayisəli təhlili aparılır. Aparılan təhlil təkcə realilərin mənasının düzgün verilməsini deyil, həm də onların milli və tarixi koloritə uyğunluğunu müəyyən etməyə yönəlmişdir.

“Korovyev və Begemotun son sərgüzəştləri” fəslinin təhlili göstərir ki, rus-fransız Sankt-Peterburq mətbəxində “eskalop” realisi, adətən, ətdən (dana, donuz əti) və ya yumşaq ətin digər növlərdən kəsilmiş hamar, yuvarlaq ət təbəqələri adlanırdı (həmçinin bərabər dairələrdə, lifin eninə). Azərbaycan mətnində tərcüməçi hiponimik tərcümədən istifadə edir, yəni ilkin “eskalop” vahidini “ət” – “мясо” vahidinin daha geniş mənası ilə əvəz edir. Fikrimizcə, tərcüməçi perifrastik/təsviri tərcümədən istifadə etməli və söhbətin hansı ətdən getdiyinin qısa izahını verməlidir.

Qazax mətnində tərcüməçi bənzətmə texnikasından istifadə edir, yəni orijinal “эскалон”⁹ vahidi üçün tərcümədə “филе” mənasının uğurlu analoquunu – “сүбе” – seçir.

İngilis mətnində tərcüməçi kontekstual tərcümədən istifadə edir ki, bu da mənanın təhrif olunmasına gətirib çıxarır. Təqdim olunan tərcümə əsaslandırılmır, çünki “котлета” “cutlet” kimi tərcümə olunur, başqa sözlə, orijinala xas olan konnotasiyanı daşımır.

Ümumiləşdirmədən istifadə olunmuş aşağıdakı nümunə “Никогда не разговаривайте с неизвестными” (“Tanımadığınız adamdan uzaq durun”) adlı birinci fəsildən götürülmüşdür.

⁸ Виноградов, В.С. Введение в переводоведение / (общие и лексические вопросы) / В.С.Виноградов. Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, – 2001. – с. 224

⁹ Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный / Т.Ф.Ефремова. – Москва: Русский язык, – 2000.

Burada “*кармюз*”¹⁰ leksik vahidi Sovet İttifaqı dövründə geyilən və bütün postsovet respublikalarında geniş yayılmış kişi baş geyimi, qabaqlığı sərt olan formasız furajka deməkdir.

Qazax dilinə tərcümədə ümumiləşdirmə texnikasından istifadə olunur: “*кармюз*” reali ifadə edən “*күнқазар*” kimi tərcümə olunur ki, bu da “*козырэк*” (günlük, şapka qabaqlığı) deməkdir, yəni bu vahidin ümumi anlayışı verilir. Üstəlik, qeyd etmək lazımdır ki, tərcüməçi “*ук*” kiçiltmə şəkilçisinə tamamilə məhəl qoymamışdır. Oxucu üçün konnotasiyaya belə münasibət bu baş geyimi haqqında adi, sadə papaq kimi yanlış təsəvvür yarada bilər. Dissertasiya müəllifi tərcümənin özünəməxsus analoquunu təqdim edir ki, bu da “günlüklü kiçik baş geyimi” mənasını verən “*күнғағары бар шағын басқуим*” deməkdir.

Azərbaycan mətnində də ümumiləşdirmə texnikasından istifadə olunmuş və bu vahid “günəşdən qoruyan papaq” mənasını verən “günlüklü papaq” kimi tərcümə edilmişdir. Lakin “Rusca-azərbaycanca lüğət”də təsvir xarakterli “qabağı günlüklü furajka” daha uğurlu ekvivalent kimi qeyd edilir¹¹.

Bu kontekstdə bizə elə gəlir ki, tərcümənin ingiliscə variantı daha uğurlu seçilmişdir. Tərcüməçi həmin sözün “furajka” mənasını verən müvafiq “peaked cap” analoquunu verir.

Müşahidələrin nəticələri göstərir ki, tərcüməçilər demək olar ki, bütün tərcümə üsullarından istifadə edirlər: transliterasiya, hipo-hiperonimik tərcümə, assimilyasiya, ümumiləşdirmə, analoq və təsviri tərcümə. Səciyyəvi hal ondan ibarətdir ki, azərbaycanlı və qazax tərcüməçiləri realiləri verərkən eyni üsullardan istifadə edirlər, bu isə, fikrimizcə, dil və mental köklərin ümumiliyi ilə izah olunur. Eyni zamanda, ən çox yayılmış texnika transliterasiya, ikinci yerdə ümumiləşdirmə və analoq, ən az sayda nümunələr təsviri tərcümə, bənzətmə, tam tərcümə, kontekstual tərcümə və hipo-hiperonimik tərcümədir.

¹⁰ Словарь русского языка в 4-х томах / – Москва: Русский язык, АН СССР. Институт русского языка. Том 4. – 1984

¹¹ Русско-азербайджанский словарь / А.А.Оруджев в 3 томах. Том. 1. – Баку: Маариф, – 1982.

*İkinci fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*¹²

“M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanındakı frazeoloji vahidlərin, atalar sözləri, zərbi-məsəllər və sitatların Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcüməsinin xüsusiyyətləri” adlı üçüncü fəsil üç paragrafdan ibarətdir. **“M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanındakı frazeoloji vahidlər və onların Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcüməsi”** adlı birinci paragrafda leksik kateqoriyanın çətin tərcümə olunan frazeoloji vahidləri araşdırılır.

Frazeoloji vahidi tərcümə edərkən tərcüməçinin vəzifəsi təkcə onun mənasını düzgün vermək deyil, həm də emosional-ekspressiv xüsusiyyətləri, dəyərləndirici konnotasiyanı, funksional və üslub xüsusiyyətlərini əks etdirməkdir. Frazeoloji vahidin tərcüməsində çətinliklərin səbəbi onun milli spesifikasiyinin yüksək dərəcədə olmasıdır. Bu halda tərcüməçi onu hədəf auditoriyanın mədəniyyətinə və dilinə uyğunlaşdırmalıdır.

Orijinal və tərcümə dillərində fərqli semantikaya malik olan frazeoloji vahidlərin zahiri bənzərliyi xüsusi çətinlik yaradır ki, bu da yanlış assosiasiyalara və səhv tərcüməyə səbəb ola bilər.

¹² Тукумбаева, А.Д. Перевод реалий в романе М.Булгакова «Мастер и Маргарита» // XI Международный научный симпозиум «Межкультурные отношения в современном мире» Тбилиси, Uzun dijital matbaa sonçağ yayıncılık matbabacılık tescilli markasıdır, – İstanbul, – 2021. – с. 109-112.; Религиозная лексика в романе М.Булгакова «Мастер и Маргарита» // – Баку, Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук, – 2021. №3, – с. 120-123.; Перевод реалий, связанные с одеждой в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. № 10, – s. 261-267.; Перевод реалий связанные с пищей и напитками в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Гянджа, Учёные записки, – 2021. №2, – с. 369-372.; Перевод реалий связанные с театром на материале переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Украина, Одесса, Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Сер.: Філологія, – 2021. №51, – с. 72-74.; Difficulties of translating reality in M.Bulgakov's novel “Master and Margarita” into Azerbaijani, Kazakh and English languages // - Украина, Киев, Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика, – 2023. №6, – с.114-118.

Frazeoloji vahidlərin çoxlu təsnifatları mövcuddur ki, onlar da müxtəlif meyarlar əsasında qurulur. Müəllif öz tədqiqatında V.V.Vinoqradovun təsnifatına əməl edir. Bu nəzəriyyəyə görə frazeologizmlər üç kateqoriyaya bölünür: frazeoloji birləşmələr, frazeoloji vahidlər və frazeoloji uyuşmalar.

“Təqib” adlanan 4-cü fəsildəki frazeoloji birləşmələrdən misal gətirək.

Bu frazeologizm frazeoloji vahidlərə aiddir. Frazeologizm “*сквозь землю провалился*” itib getmiş, gözdən uzaqlaşmış mənasını verir. Azərbaycan dilində verilən tərcümədə “*сквозь землю провалился*” “elə bil yerə batdı” kimi tərcümə olunur ki, bu da “*как будто провалился в землю*” mənasını verir. Əsərin müəllifi bu tərcüməni qismən ekvivalent tərcümə kimi qiymətləndirir, çünki ifadə baxımından müəyyən fərqlər vardır.

Qazax dilində iki frazeologizm təqdim olunur: “*жер жұтқандай*” — “*как-будто земля проглатила*” — “*пропал*” (qeyb oldu) mənasını verir; “*ізім-қайыым жоқ боп кетті*” — “*исчез бесследно*” (izsiz-soraqsız gözdən itdi) mənasını verir. Bu tərcümə bütöv dəyişikliyə məruz qalır; tərcüməçi cümlədə bir frazeologizmdən iki frazeoloji vahid yaradır. Hesab etmək olar ki, belə tərcümədə müəllifin fikri təhrif edilmir və emosional-ekspressiv çalar düzgün verilir.

Tərcüməçi ingilis dilində ekvivalent olmadığına görə fərqli təsvir əsasında analoq seçmişdir. Göründüyü kimi, tərcüməçi burada “*сквозь землю провалился*” frazeologizmin “*had vanished into thin air*” (“*раствориться в воздухе*”) kimi verilməsindən imtina etmişdir. Tərcüməçinin təklif etdiyi versiya “*fall through the ground*” qeyri-dəqiq olmaqla, orijinalda olan məlumatların əsas hissəsini verir.

“Ponti Pilat” adlanan 2-ci fəsildə aşağıdakı frazeologiya nümunəsi verilir:

Bu frazeoloji vahidlər kateqoriyasına aiddir. “*Ни слуху, ни дыху*” frazeologizmi – bir kimsə haqqında məlumatın və ya kimdənsə xəbərin olmamasını ifadə edir. Azərbaycan və qazax dillərində tərcüməçilər bu frazeoloji vahid üçün analoqu verirlər: “xəbər-ətər olmamaq”, hərfi mənada “*отсутствие каких-либо новостей*” və

“аты да, заты да қайтып шықпау” isə “ни имени ни существования”. Lakin qazax dilində dissertasiya müəllifinin fikrincə, orijinala daha yaxın olan “хабар-ошап жоқ”¹³ tam frazeologizm var.

İngilis dilində mətndə tərcüməçi “not a word should be heard” ifadəsinin təsviri tərcüməsindən istifadə edir, baxmayaraq ki, ingilis dilində bu frazeoloji vahidin analoqu var: “no sight nor sound”. Məlumdur ki, yalnız ekvivalent olmadıqda tərcüməçi təsviri tərcümədən istifadə etməyə məcbur olur.

“Bəxtsiz qonaqlar” adlanan 18-ci fəsildəki aşağıdakı frazeologizmə müraciət edək.

Frazeologizm “*тише воды, ниже травы*” təvazökar, nəzərə çarpmamaq və ya sakit oturmaq mənasında işlənir və frazeoloji vahidlərə aiddir.

Azərbaycan tərcüməçisi leksik tərcüməyə müraciət edir – “молчать” “*kirimişcə otur*” leksemi ilə ifadə olunur. Fikrimizcə, bu ifadəni “*lal-kar oturmaq*” kimi vermək olardı, hərfi mənada “*сидеть тихо как глухонемой*” və ya “*aydan arı sudan duru*” – “*сидеть тише воды, светлее луны*”¹⁴.

Qazax dilinə tərcümədə tərcüməçi özünün yaratdığı “*судан тымық, шөптен аласа*” frazeologizmini təklif edir. Baxmayaraq ki, qazax dilində “*бөтегеден биік, жусаннан аласа*”¹⁵ – “*выше полыни, ниже ковыля*” ekvivalenti vardır, bu isə “*тише воды ниже травы*” mənasını verir.

İngilis versiyasında tərcüməçi kontekstual tərcümədən istifadə edir, yəni obrazı əvəz edir – “*stay the reas quiet as mouse*”, mənası: “*сидеть так тихо какмышь*”.

“Marqarita” adlanan 19-cu fəsildəki “*чөп*” sözü ilə işlənən frazeoloji vahidlər maraqlı doğurur.

Qazax mətnində S.Aktayevin “*идти к черту на кулички*” frazeologizmini – “*быть в качестве черта*” (şeytan kimi olmaq)

¹³ Казахско-русский фразеологический словарь / Х.К.Кожаметова, Р.Е.Жайсакова, Ш.О.Кожаметова. – Алма Ата: Мектеп, – 1988. – с. 224.

¹⁴ Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti / İ.Nəmidov, M.Qocayev, R.Məmmədova, L.Nəmidova. – Bakı: Teas-Press, – 2020. – s. 1560.

¹⁵ Казахско-русский фразеологический словарь / Х.К.Кожаметова, Р.Е.Жайсакова, Ш.О.Кожаметова. – Алма Ата: Мектеп, – 1988. – с. 224.

mənasını verən “*сайтанның сапалағы болу*” kimi işlədilməsi orijinaldan uzaqdır. Eyni zamanda, bunun bir ekvivalenti “*ит өлген жер*”¹⁶ (hərfi mənada: “*место, где умерла собака*”) “*очень далеко*” (“çox uzaq”) anlayışını ifadə edir. Qazaxların anlayışında itlər adətən ölüm yaxınlaşanda evdən uzaqlaşır. Bununla da həmin frazeoloji vahidin mənşəyi müəyyənləşir.

H.Eplin ingilis dilindəki mətndə hərfi tərcümə etmişdir — “*to got hedevil know show far*”, ingilis dilindən tərcümədə “*знают все насколько далеко идти к черту*” mənasını verir. Dissertasiya müəllifinin tərcümə variantı — “*in the middle of now here*”¹⁷ — frazeologizmin mənasını tam açır.

Azərbaycan variantını ən uğurlu tərcümə hesab etmək olar. S.Budaqlı frazeologizmin tam ekvivalentini tapmağa çalışmışdır — “*cəhənnəmin dibinə belə getməyə*”.

Aparılan təhlil hər bir konkret halda tərcümə strategiyasının qərar qəbul etmə prosesinə təsir etdiyini və bir sıra amillərdən asılı olduğunu təsdiqləməyə imkan verir. Bu amillərə frazeoloji vahidin strukturunu, semantikasını, emosional-ekspressiv çalarlarını nəzərə almağı tələb edən müəyyən kontekstdə istifadə xüsusiyyətləri daxildir. Buna görə də, situasiyadan asılı olaraq tərcüməçi ekvivalentin, analoqun axtarışı texnikasına yiyələnmalı və ya təsviri, leksik, kontekstual, antonimik tərcümə, kalka yolu ilə və bütöv şəkildə dəyişdirmə mexanizmindən yararlanmalıdır.

Üçüncü fəslin ikinci paragrafı “**M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanında atalar sözləri və zərbi-məsəllər və onların Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcüməsi**” adlanır. Xalq yaradıcılığının bir atributu olan atalar sözləri və zərbi-məsəllər öz parlaqlığına, obrazlılığına və emosionallığına görə tərcümənin ən mürəkkəb məsələlərindəndir.

Atalar sözləri və zərbi-məsəllərin yenidən yaradılması xüsusi tərcümə problemidir. V.S.Vinoqradovun yazdığı kimi, atalar sözləri dildə təsbit olunmuş, ibrətli məna daşıyan, müəyyən əxlaq

¹⁶ Казахско-русский фразеологический словарь / Х.К.Кожаметова, Р.Е.Жайсакова, Ш.О.Кожаметова. – Алма Ата: Мектеп, – 1988. – с. 224.

¹⁷ Кунин, А.В. Фразеология современного английского языка / А.В.Кунин. – Москва: Международные отношения, – 1972. – с. 288.

prinsiplərini ifadə edən və çox vaxt səs-ritmik struktura malik olan sabit obrazlı mülahizələrdir. Sözlərə ekvivalent olan frazeologizmlərdən fərqli olaraq, atalar sözləri və zərbi-məsəllər məcazi məzmunu, yəni daxili formaya malikdir, adətən, öz əhəmiyyətini saxlayır. Dil daşıyıcıları atalar sözünün mənasını və onun işlənməli olduğu situasiyaları bilməklə yanaşı, atalar sözünü təşkil edən obrazı, metaforanı, müqayisəni də qavrayırlar. Təbii ki, atalar sözünün yaranması ilə bağlı realilər unudulur, lakin atalar sözlərinin semantik ikiliyi qorunub saxlanılır, yəni onların həqiqi və allegorik mənası bir arada mövcuddur. Atalar sözünün əsasında duran sərbəst birləşmənin mənası və onun məcazi məzmunu nitqdə aktuallaşır¹⁸. Ona görə də tərcüməçi üçün bu komponentlərin hər ikisini çatdırmaq vacibdir: atalar sözünün mənası və onun metaforik məzmunu.

V.S.Vinoqradov atalar sözlərini tərcümə etməyin beş mümkün yolunu müəyyən edir: 1) atalar sözlərinin tam uyğunluğu (ekvivalenti); 2) atalar sözlərinin qismən uyğunluğu; 3) “psevdo-atalar sözü” uyğunluğu; 4) kalka; 5) təsviri tərcümə.

Nümunə olaraq “Korovyevin hoqqaları” adlanan 9-cu fəslin mətnini götürək:

“Произошло подсчитывание, пересыпаемое шуточками и прибаутками Коровьева, вроде *“денежка счёт любит”*, *“свой глазок – смотрок”* и прочего такого же”¹⁹.

“Pul düzgünlüyü sevir”, *“öz gözünə inan”* kimi Korovyevin bir ucdan üyüdüb tökdüyü zarafatlarla, zərbi-məsəllərlə pul sayılıb qurtardı”²⁰.

“Ақша деген есепті ұнатады”, *“өз көзің-өрен өлшемің”* деген сияқты Коровьевтің әзіл-оспақ, қалжындарымен араласып, ақша санау да басталып кетті”²¹.

¹⁸ Виноградов В.С. Введение в переводоведение / (общие и лексические вопросы) / В.С.Виноградов. Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, – 2001. – с. 224

¹⁹ Булгаков, М.А. Мастер и Маргарита / М.А.Булгаков. – Москва: Художественная литература, – 1983. – с. 78

²⁰ Булгаков, М.А. Мастер и Маргарита. пер. С.Будаглы / М.А.Булгаков. – Баку: “Şərq-Qərb”, – 2006. – с. 98.

“Counting took place, interspersed with Korovyev’s little jokes and silly remarks, such as *“cash loves to be counted”*, *“your own eyes the best spy”*, and others of a similar kind”²².

Bu nümunələrdə iki atalar sözü bir cümlə ilə təqdim olunur. Hər bir atalar sözü ayrıca nəzərdən keçirilir. Azərbaycan mətnində birinci atalar sözü belə verilir: *“денежка счѐт любит”* — *“pul düzgünlüyü sevir”* (*“деньги любят правильность”*). Burada tərcüməçi *“счѐт”* vahidini *“правильный”* vahidi ilə əvəz edir ki, bu da ifadənin mənasına qətiyyənlə təsir göstərmir. Göründüyü kimi, tərcüməçi qismən ekvivalent tərcümədən istifadə etmişdir. Frazеoloji vahidin ilkin mənasına bənzəyən *“haqq-hesab düzgünlüyünü sevmək”* kimi başqa bir uyğun variant da var.

Qazax versiyasında tərcüməçi kalka texnikasından istifadə edir: *“ақша деген есепті ұнатады”*. Ancaq daha uğurlu bir variant da mövcuddur: *“Есепсіз ақша жоқ – без счета нет денег”*²³.

Bu atalar sözü ingilis dilində var və orijinal atalar sözü ilə tamamilə üst-üstə düşür. Bu halda tərcüməçi tam ekvivalent tərcümədən istifadə edir.

Gəlin, ikinci atalar sözünü: *“свой глазок – смотрок”* nəzərdən keçirək. Romanın Azərbaycan dilindəki mətnində tərcüməçi təsviri tərcümədən istifadə edir. O bu atalar sözünü *“öz gözünə inan”* kimi tərcümə edir ki, bu da *“верь своим глазам”* deməkdir. Tərcüməçinin təklif etdiyi təsviri tərcümə müəllifin əsas fikrini çatdırır.

Qazax mətnində tərcüməçi *“psevdo-atalar sözü”* texnikasından istifadə edir, yəni *“өз көзің-өрен өлшемің”* (*“прочное измерение – твои глаза”*) yeni atalar sözü yaradır. Baxmayaraq ki, bunu artıq məşhur olan *“көз көрмей көңіл сенбес”* atalar sözü ilə vermək yerinə düşərdi²⁴.

İngilis dilində bu atalar sözünün ekvivalenti var — *“your own eyes the best spy”*, hərfi mənada *“самый лучший шпион твои*

²¹ Булгаков, М.А. Ақ гвардия. Майталман шебері мен Маргарита, пер. С. Актаев / – Астана: “Аударма баспасы”, – 2008. – с. 350.

²² Bulgakov, M.A. The Master and Margarita, Background material Alma Classics Ltd, translated by Hugh Aplin / – M.A.Bulgakov, – 2008. – 99 p.

²³ Казахско-русский фразеологический словарь / Х.К.Кожаметова, Р.Е.Жайсакова, Ш.О.Кожаметова. – Алма Ата: Мектеп, – 1988. – с. 224.

²⁴ Yənə orada.

глаза” (“ən yaxşı casus sizin gözlərinizdir”). Burada tərcüməçi qismən ekvivalent tərcümədən istifadə edir ki, bu da müəllifin əsas fikrini və ideyasını qoruyub saxlamağa imkan verir.

“Nikanor İvanoviçin yuxusu” adlanan 15-ci fəsildən zərbi-məsəli Azərbaycan dilində “yoxa çarə də yoxdu” kimi qismən ekvivalent tərcüməsi ilə verilmişdir. Lakin təklif olunan versiya heç də orijinalın mənasına uyğun gəlmir. Fikrimizcə, kalka texnikasından istifadə daha uğurlu olardı: “yoxa məhkəmə də yox” – “на нет и суда нет”.

Bu zərbi-məsəlin qazax dilinə çalarlılığını vermək üçün tərcüməçi kalka texnikasına müraciət edir və onu hərfi tərcümə edir – “ал жоққа сот жоқ”. Baxmayaraq ki, qazax dilində “жоққа жүйрік жетпейді”²⁵ (“и самому быстрому не догнать того, чего нет”) uyğun olan bir zərbi-məsəl vardır.

İngilis dilinə tərcümədə – “can’t be cured must be endured” (“чего нельзя исцелить, то нужно терпеть”) – orijinal zərbi-məsəlin mənası ilə tam uyğunluq yoxdur. Fikrimizcə, “a man cannot give what he hasn’t got”²⁶ deyimi orijinal mətnə daha uyğundur.

Bir daha vurğulamaq lazımdır ki, atalar sözləri və zərbi-məsəllər hər bir xalqın səciyyəvi xüsusiyyətlərini, adət-ənənələrini özündə birləşdirən və saxladığı mədəni irsdir. Aparılan təhlil bizi belə bir fikrə gətirir ki, tərcüməçi kifayət qədər mədəniyyət və dil bilikləri ilə yanaşı, lazımi tərcümə metodunu seçmək üçün xüsusi istedadla malik olmalıdır.

Üçüncü fəslin “**M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanındakı sitatlar və onların Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcüməsi**” adlanan üçüncü paragrafı sitatların tərcüməsinin təhlilinə həsr edilmişdir.

Sitat tədqiqat obyektini kimi dilçilərin və ədəbiyyatşünasların diqqətini çoxdan cəlb etmişdir. Alimlər yekdil fikirdədirlər ki, sitatlar tərcüməçi üçün heç də asan məsələ deyil. Sitatı dəqiq vermək

²⁵ Казахско-русский фразеологический словарь / Х.К.Кожаметова, Р.Е.Жайсакова, Ш.О.Кожаметова. – Алма Ата: Мектеп, – 1988. – с. 224.

²⁶ Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В.Кунин. – Москва: Русский язык, – 2001.

bacarığı tərcüməçinin böyük söz ehtiyatına malik olduğunu və qeyri-adi təfəkkürünü ortaya qoyur.

Tədqiq olunan romanda təkcə rusdilli cəmiyyətdə deyil, həm də başqa əcnəbi dilli ölkələrdə çox populyar olan bir çox sitatlar müəyyən edilmişdir.

Gəlin “Bəxtsiz qonaqlar” adlanan 18-ci fəsildəki sitata baxaq:

“ – *Вторая свежесть – вот что вздор! Свежесть бывает только одна – первая, она же и последняя. А если осетрина второй свежести, то это означает, что она тухлая!*”²⁷.

Azərbaycan dilinə tərcümə: “– *Köhnə deməyin – budur cəfəngiyyat! Köhnə olmur. Nəyə balığı köhnədirsə, demək, iylənib!*”²⁸.

Qazax dilinə tərcümə: “– *Екінші жақсы дегенің барын тұрған сандырақ. Жаңа дегенің жалғыз гана болады, оның біріншісі бар да, соңғысы жоқ. Ал егер бекірең екінші жақсы болса, ол шіріп иістеніп кеткен деген сөз!*”²⁹.

İngilis dilinə tərcümə: “*Second-quality fresh – that’s what’s nonsense! There’s only one quality freshness – first-quality, and that’s first and last too. And if the sturgeon’s second-quality fresh, then that means it’s rotten!*”³⁰.

Azərbaycan dilinə tərcümədə tərcüməçi bağışlanmaz səhvə yol verir. Tərcüməçi “*вторая свежесть*” vahidini “*старая*” vahidi ilə əvəz edərək “psevdo-atalar sözü” texnikasından istifadə edir və bununla da bu sitatı qısaldır. Müəllif öz tərcüməsini təqdim edir: “*Çox da təptəzə olmaması – cəfəngiyyatdır, cəfəng sözdür. Təzəlik – təkcə bir cür və bircə dəfə olur. Əgər nəyə balığı çox da təzə deyilsə, deməli, iylənib!*”.

Qazax mətni də eyni keyfiyyətdən axsayır. Burada “psevdo-atalar sözü” tərcümədən də istifadə olunur. Başqa sözlə, “*вторая*

²⁷ Булгаков, М.А. Мастер и Маргарита / М.А.Булгаков. – Москва: Художественная литература, – 1983. – с. 166

²⁸ Булгаков, М.А. Мастер и Маргарита. пер. С.Будаглы / М.А.Булгаков. – Баку: “Şərq-Qərb”, – 2006. – с. 197.

²⁹ Булгаков, М.А. Ақ гвардия. Майталман шебері мен Маргарита, пер. С. Актаев / – Астана: “Аударма баспасы”, – 2008. – с. 452.

³⁰ Bulgakov, M.A. The Master and Margarita, Background material Alma Classics Ltd, translated by Hugh Aplin / – M.A.Bulgakov, – 2008. – 208 p.

свежесть” vahidi “*вторая хорошая*” mənasını verən “*екінші жақсы*” ilə əvəz olunur. Bu əvəzləmə qazax oxucusunda təbii olaraq tam qeyri-adekvat qavrayışa səbəb olur. Qazax dilində “*вторая свежесть*” “*жаңа емес*” kimi tərcümə olunur və “*первая свежесть*” “*жаңа*” kimi verilir ki, tərcüməçi bunu sitatın ikinci cümləsində istifadə edir. Görünür, “*свежесть*” vahidinin təkrarlanmasından qaçmağa çalışan tərcüməçi mənanın əlavə təhrifinə yol verir. Sitatın ikinci cümləsindəki tərcümənin antonimik üsulu diqqəti cəlb edir. Tərcüməçi “*первая, она же и последняя*” ifadəsini “*оның біріншісі бар да, соңғысы жоқ*” (“*первая есть, последней нет*”) kimi tərcümə edir. Tərcüməçi söz oyunundan istifadə edərək cümlənin strukturunu bir qədər təhrif edir. Müəllif öz tərcüməsini təqdim edir: “*ол біріншісі де әрі соңғысы да*”.

İngilis tərcüməçisi tam atalar sözü tərcüməsi tətbiq etmişdir. İddiaçının fikrincə, bu tərcümə tədqiq olunan hər üç tərcümədən ən uğurlusu hesab edilə bilər. Tərcüməçi qarşısında duran vəzifəni mükəmməl yerinə yetirmişdir və tərcümə komponent tərkibi, emosional-ekspressiv çalar və semantik məzmun baxımından orijinala tam uyğun gəlir.

“Şeytanın möhtəşəm ziyafəti” adlanan 23-cü fəsildən sitatı təhlil edək:

“... *Это – факт. А факт – самая упрямая в мире вещь*”³¹.

Azərbaycan dilində: “... *Bu – faktdı. Faktı isə heç bir şeyi dəyişə bilməz*”³².

Qazax dilində: “... *Бұл енді – факт. Ал факт дегеніңіз дүниедегі қарсы дәлел айтуға келмейтін ең қыңыр нәрсе*”³³.

İngilis dilində: “... *That is fact. And fact is the most obstinate thing in the world*”³⁴.

³¹ Булгаков, М.А. Мастер и Маргарита / М.А.Булгаков. – Москва: Художественная литература, – 1983. – с. 320

³² Булгаков, М.А. Мастер и Маргарита. пер. С.Будаглы / М.А.Булгаков. – Баку: “Şərq-Qərb”, – 2006. – с. 259.

³³ Булгаков, М.А. Ақ гвардия. Майталман шебері мен Маргарита, пер. С. Актаев / – Астана: “Аударма баспасы”, – 2008. – с. 516.

³⁴ Bulgakov, M.A. The Master and Margarita, Background material Alma Classics Ltd, translated by Hugh Aplin / – M.A.Bulgakov, – 2008. – 287 p.

Tərcüməçi azərbaycanca tərcümədə “*a факт – самая упрямая в мире вещь*” sitatını “*factı isə heç bir şey dəyişə bilməz*” (“*və heç nə faktı dəyişdirə bilməz*”) kimi tərcümə etmişdir. Tərcüməçinin istifadə etdiyi kontekstual metod heç bir şəkildə əsaslandırılmır. Müəllif sitatın bütün tərəflərini aşkara çıxaran tərcümənin öz versiyasını təqdim edir: “*fakt isə dünyada ən inadkar bir şeydir*”.

Qazax tərcüməçisi təsviri tərcümədən istifadə edir. Bu halda tərcüməçi sitatı qazax dilində daha ətraflı və təsviri şəkildə çatdırmaq qərarına gəlmişdir. Baxmayaraq ki, “*ал факт дегеніңіз дүниедегі ең қыңыр нәрсе*” sitatı ilə kifayətlənmək olar.

İngilis dilində tərcüməçi kalka metoduna üstünlük verir, bu da dissertasiya müəllifinin fikrincə, uğurlu hesab edilə bilər.

Aparılan təhlilə əsasən, iddiaçı belə qənaətə gəlir ki, V.S.Vinoqradovun metodu təkcə atalar sözləri və zərbi-məsəllərin tərcüməsi üçün deyil, həm də sitatların tərcüməsi üçün də tətbiq olunur. Onun təklif etdiyi üsulların hər biri – tam atalar sözü, qismən atalar sözü, “psevdo-atalar sözü”, kalka və təsviri tərcümələr tərcüməçinin işini asanlaşdırır.

Təhlil olunan tərcümələr dünya mənzərələrinin yeni şəkildə təqdim olunmasında ən az uyğunsuzluğun Azərbaycan və qazax tərcümələrində olduğunu təsdiq etməyə imkan verir. Bu qənaət daha çox realilərin verilməsində müşahidə olunur. Bu, ilk növbədə, tərcüməçilərin sovet mədəniyyəti məkanında uzun müddət onlara yaxın olan rus mədəniyyəti haqqında mədəni biliklərə malik olmaları ilə izah olunur. İngilis dilinə tərcümə çətinliklərlə üzləşir, çünki rus realiləri kalka vasitəsi ilə tərcümə edilmişdir, bu da ingilisdilli oxucu tərəfindən bütün kontekstin qavranılmasını azaldır. Üstəlik, ingilis dilində olan mətnə əksər hallarda şərh və təsviri tərcüməyə müraciət edilmişdir. Qeyd edək ki, roman ingilis dilinə müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən çevrilmişdir. Bu, onu deməyə əsas verir ki, ingilisdilli oxucunun hələ də rus ədəbiyyatına böyük marağı var. Bütün tərcüməçilər peşəkardır və rus ədəbiyyatının tərcüməsində böyük peşəkarlıq qazanmışlar. Müvafiq olaraq, sonrakı tərcüməçilər əvvəlki tərcümələri müqayisə etmək və müqayisəli təhlil aparmaq imkanı əldə etmişlər. Bu imkan Azərbaycan və qazax tərcüməçilərində olmamışdır.

Tədqiqatın müəllifi tərcümələrdə mətn məlumatlarının yalnız və uyğunsuzluqlarını müəyyən edərkən təkcə tərcüməçilərin çatışmazlıqlarını və ya uğurlarını qeyd etməyə deyil, həm də öz ekvivalent tərcüməsini təklif etməyə çalışmışdır. Araşdırmanın mahiyyətini müəlliflə oxucu arasında dil və mədəniyyətlərarası maneələrə aradan qaldırmaq cəhdi kimi müəyyən etmək olar.

*Üçüncü fəsildən əldə olunan müddəalar müəllifin qeyd olunan nəşrlərində öz əksini tapıb.*³⁵

Nəticədə tədqiqatın yekunları təqdim edilir. İlk növbədə, tədqiqat göstərdi ki, M.Bulqakovun “Master və Marqarita” romanının Azərbaycan, qazax və ingilis dillərinə tərcümələrinin müqayisəli təhlili orijinal və tərcümə arasında aşağıdakı tərcümə üsullarını aşkar etməyə imkan verir: ekvivalent, antonimik, kalkə, leksik, təsviri və kontekstual.

Aparılan tədqiqat göstərir ki, M.Bulqakovun “Usta və Marqarita” romanının Azərbaycan dilinə tərcüməsində reallıqların tərcüməsi üçün üstünlük təşkil edən üsul kalka, transliterasiya və hipo-hiperonimiki tərcümədir. Qazax tərcüməçisi ən çox kalka, transliterasiya və analoqlardan istifadə edir. İngilis tərcüməçisi isə kalka, təsviri tərcümə və transliterasiyaya üstünlük verir.

³⁵ Тукумбаева, А.Д. Особенности перевода фразеологических единиц на материале переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // Материалы Международной научно-практической онлайн конференции «Филологические науки в контексте инновационных исследований», Баку, – 2020. – с.546-548.; Фразеологизмы со словом «чёрт» на материале переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. № 11, – s. 67-73.; The main methods translation of proverb and saying are based on translations of M.Bulgakov’s novel “Master and Margarita” into Azerbaijani, Kazakh and English languages // The X International Scientific Symposium dedicated to the 880th anniversary of Nizami Ganjavi “Science and Education: yesterday, today, tomorrow”, – Стокгольм: Uzun dijital matbaa, sonçağ yayıncılık matbacılık tescilli markasıdır, – İstanbul, – 2021. – с. 196-199.; Способы перевода цитат на материале переводов романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // Abstracts of V International Scientific and Practical Conference “World Science: Problems, prospects and innovations, Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua”, Perfect Publishing, – Toronto, – 2021. – с. 1123-1129.

Fraseoloji birləşmələrin və frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı tədqiqatçı V.S.Vinoqradovun təsnifatına riayət etmişdir. Onlar frazeoloji birləşmələr, birləşmələr və əlaqələr olaraq təsnif edilmişdir. Təhlil göstərdi ki, ümumilikdə tərcüməçilər frazeoloji birləşmələri tərcümə edərkən tam ekvivalent variantlar tapa bilməzlər. Bu ötürmə formasından başqa, biz qismən tərcümə, kalkə, analoq, leksik və kontekstual üsullardan da istifadə etmişik.

Fraseoloji birləşmələrin və frazeoloji vahidlərin tərcüməsi zamanı S.Budaqlı əsasən tam ekvivalent tərcümə, qismən tərcümə, leksik tərcümə, kalka və analoqdan istifadə edib. S.Aktaev ən çox tam ekvivalent tərcümə, analoq və kalka tətbiq edir. X.Epplin isə daha çox tam ekvivalent tərcümə və kalkəyə üstünlük verir.

Atalar sözləri və deyimlərin tərcüməsi zamanı S.Budaqlı əsasən qismən atalar sözləri və təsviri üsullardan istifadə edib. S.Aktaev ən çox kalkə tətbiq edir. X.Epplin isə daha çox tam ekvivalent tərcüməyə üstünlük verir.

İqtibasların tərcüməsi zamanı tərcüməçilər tam ekvivalent tərcümə, kalka, buraxma, əlavə etmə və qismən tərcümə üsullarından istifadə ediblər.

Aparılan təhlil, V.S.Vinoqradovun irəli sürdüyü tərcümə təsnifat üsullarının istifadə edildiyini təsdiq etdi.

Təhlillər göstərdi ki, dünyagörüşünün ən az fərqlilikləri Azərbaycan və qazax tərcümələrində müşahidə olunur. Bu, əsasən reallıqların tərcüməsində görünür. Bu fakt tamamilə izah edilə bilər, çünki hər iki etnosun milli-mədəni xüsusiyyətləri ümumi türk kökünə əsaslanır. Digər tərəfdən, tərcüməçilər rus mədəniyyəti ilə tanışlıq və sovet mədəniyyəti mühitində uzun müddət yaşama nəticəsində mədəni fon biliklərinə sahib idilər. Lakin ingilis tərcüməsi çətinliklərlə üzləşdi, çünki rus reallıqları kalka üsulu ilə tərcümə olundu, bu da ingilis dilli oxucunun qavrayışını azaldı və orijinalın ümumi kontekstinin yanlış başa düşülməsinə səbəb olurdu. Həmçinin, ingilis tərcüməsində tərcüməçilər daha çox şərh və təsviri tərcümə üsullarına müraciət ediblər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis tərcüməsi müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən edilib. Bu, ingilis dilli oxucular arasında rus ədəbiyyatına böyük marağın saxlandığını göstərir. İngilis dilinə tərcümələr

peşəkar və rus ədəbiyyatının tərcüməsində böyük populyarlığa malik mütərcimlər tərəfindən həyata keçirilmişdir. Buna uyğun olaraq, sonrakı tərcüməçilər əvvəlki tərcümələrlə müqayisə aparmaq imkanı əldə ediblər, halbuki Azərbaycan və qazax tərcüməçilərinin belə bir imkanı olmayıb.

Mətn məlumatlarının itkilərini və uyğunsuzluqlarını müəyyən edərkən, biz öz ekvivalent tərcüməmizi təqdim etməyə çalışdıq. Bu işin mahiyyətini, orijinal mətni tərcüməçinin “qavrayış prizması” vasitəsilə ötürərkən, müəllif ilə oxucu arasında dil və mədəniyyətlərarası maneələri aradan qaldırmağa cəhd kimi təsvir etmək olar.

Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı nəşrlərində öz əksini tapmışdır:

1. Стилистические особенности перевода художественного текста (на примере романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита») // Doctorantların və gənc tədqiqatçıların XXII Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II c., – Bakı: ADPU, – 2019. – c. 266-268.
2. Особенности перевода фразеологических единиц на материале переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // Материалы Международной научно-практической онлайн конференции «Филологические науки в контексте инновационных исследований», Баку, – 2020. – с.546-548.
3. The main methods translation of proverb and saying are based on translations of M.Bulgakov's novel "Master and Margarita" into Azerbaijani, Kazakh and English languages // The X International Scientific Symposium dedicated to the 880th anniversary of Nizami Ganjavi "Science and Education: yesterday, today, tomorrow", – Стокгольм: Uzun dijital matbaa, sonçağ yayıncılık matbabacılık tescilli markasıdır, – İstanbul, – 2021. – c. 196-199.
4. Способы перевода цитат на материале переводов романа М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // Abstracts of V International

- Scientific and Practical Conference “World Science: Problems, prospects and innovations, Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua”, Perfect Publishing, – Toronto, – 2021. – с. 1123-1129.
5. Translation of non-equivalent lexis are based on translations of Bulgakov's novel “The Master and Margarita” into Azerbaijani, Kazakh and English languages // 3rd international conference on innovative studies of contemporary sciences, IKSAD, Atlas International Journal, Ejons International Journal, – Tokyo, – 2021. – с. 57-60.
 6. Перевод реалий в романе М.Булгакова «Мастер и Маргарита» // XI Международный научный симпозиум «Межкультурные отношения в современном мире» Тбилиси, Uzun dijital matbaaə sonçağ yaıncılık matbabacılık tescilli markasıdır, – Istanbul, – 2021. – с. 109-112.
 7. Применение лексических трансформаций на примере переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Bakı, Dil və ədəbiyyat, – 2021. №3(117). – s. 17-18.
 8. Религиозная лексика в романе М.Булгакова «Мастер и Маргарита» // – Баку, Актуальные проблемы изучения гуманитарных наук, – 2021. №3. – с. 120-123.
 9. Фразеологизмы со словом «чёрт» на материале переводов романа М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. № 11. – s. 67-73.
 10. Перевод реалий, связанных с одеждой в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2021. № 10. – s. 261-267.
 11. Перевод реалий, связанных с пищей и напитками в романе М. Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанский, казахский и английский языки // – Гянджа, Учёные записки, – 2021. №2. – с. 369-372.

12. Перевод реалій, зв'язаних з театром на матеріалі перекладів роману М.Булгакова «Мастер и Маргарита» на азербайджанський, казахський і англійський мови // — Україна, Одеса, Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Сер.: Філологія, — 2021. №51. — с. 72-74.

Dissertasiyanın müdafiəsi 18 aprel 2025-ci il tarixində saat 13:00 Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının bazasında BFD 2.13 Birdəfəlik dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küç., 33.

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 18 mart 2025-ci ildə zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 14.03.2025

Kağızın formatı: A5

Həcm: 44787 işarə

Tiraj: 30 nüsxə